

บทบาทเมืองนครสวรรค์ในประวัติศาสตร์อยุธยา

The Role of Muang Nakhon Sawan in History of Ayutthaya

ธีระวัฒน์ แสนคำ / Teerawatt Sankom

อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

Lecturer of the Faculty of Humanities and Social Sciences, Loei Rajabhat University

วันที่รับบทความ 13 ตุลาคม 2563 / แก้ไขบทความ 11 ธันวาคม 2563 / ตอรับบทความ 28 มกราคม 2564

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของเมืองนครสวรรค์ในประวัติศาสตร์อยุธยาจากการศึกษาพบว่าในช่วงรอยต่อการขยายอำนาจของกรุงศรีอยุธยามายังบ้านเมืองในอาณาจักรสุโขทัย เมืองนครสวรรค์ถูกใช้เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการจัดการปัญหาภายในราชสำนักสุโขทัย ภายหลังเมื่อกรุงศรีอยุธยาผนวกเอาบ้านเมืองในกรุงสุโขทัยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร เมืองนี้ถูกเปลี่ยนชื่อจากชื่อ “เมืองพระบาง” มาเป็น “เมืองนครสวรรค์” มีสถานะเป็นหัวเมืองชั้นตรีของกรุงศรีอยุธยา ในคราวสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่าตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา เมืองนครสวรรค์ถูกใช้เป็นจุดยุทธศาสตร์ในการประชุมพลของทั้งกองทัพกรุงศรีอยุธยาและกองทัพพม่า เนื่องจากเป็นเมืองชุมทางตั้งอยู่ในจุดที่เป็นเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ จนทำให้เมืองนครสวรรค์ได้รับผลกระทบจากสงครามและมีความร่วรงโรยตามลำดับ ก่อนที่จะฟื้นตัวได้ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 23

คำสำคัญ : เมืองนครสวรรค์, บทบาท, กรุงศรีอยุธยา, ประวัติศาสตร์

Abstract

This article aimed to study the role of Muang Nakhon Sawan in history of Ayutthaya. The study had found that during the expansion joints of Ayutthaya to the town in the Kingdom of Sukhothai. Mueang Nakhon Sawan was used as a strategic point for dealing with problems within the Royal Court of Sukhothai. Later, when Ayutthaya annexed the city of Sukhothai as part of the kingdom, the city has been renamed from its name “Muang Phra Bang” became “Muang Nakhon Sawan” and became the third level city of Ayutthaya. In the war between Ayutthaya and Burma, since the late 16th century, Nakhon Sawan has been used as a strategic point for conventions of both the Ayutthaya and Burma Army. Because it is an intersection city located in the point that is a transportation route

both by land and water. Until Muang Nakhon Sawan was affected by the war and had decay accordingly before recovering in the middle of the 18th century.

Keywords : Muang Nakhon Sawan, Role, Ayutthaya, History

บทนำ

เมืองนครสวรรค์เป็นชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ใกล้กับบริเวณปากน้ำโพ ซึ่งเป็นจุดที่แม่น้ำปิงกับแม่น้ำน่านไหลมาบรรจบกันเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาในท้องที่ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมืองนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ เป็นชุมชนที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ความเป็นชุมชนเมืองมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 18 ในชื่อ “เมืองพระบาง” และอยู่ภายใต้การปกครองของราชสำนักสุโขทัย โดยมีบทบาทเป็นเมืองที่อยู่ชายขอบทางทิศใต้ของอาณาจักรสุโขทัยต่อแดนกับกรุงศรีอยุธยา

ในขณะที่อาณาจักรสุโขทัยกำลังอ่อนแอในช่วงปลายสมัยพระยาจ๋วนาถมและช่วงต้นสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) อันเนื่องมาจากความขัดแย้งภายในราชสำนัก สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งกำลังพยายามรวบรวมบ้านเมืองเป็นอาณาจักรขึ้นอีกแห่งหนึ่งใน พ.ศ.1893 ที่บริเวณใกล้จุดบรรจบกันของแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำป่าสัก (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2548, หน้า 18-20) มีความต้องการตีเอาเมืองสองแคว (เมืองพิษณุโลก) ไว้เป็นเมืองขึ้น จึงได้นำกำลังทั้งจากกรุงศรีอยุธยาและเมืองสุพรรณบุรีเข้ามายึดเมืองสองแคว (พระรัตนปัญญาเถระ, 2515, หน้า 114-115)

แม้ว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 จะคืนเมืองสองแควให้ราชสำนักสุโขทัยปกครองตามเดิม แต่อำนาจของราชสำนักสุโขทัยก็อยู่ในภาวะถดถอย ปัญหาความขัดแย้งในราชสำนักสุโขทัยหลังจากการเสด็จสวรรคตของพระมหาธรรมราชาลิไทยได้ค่อย ๆ มีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น และนำไปสู่ความขัดแย้งของพญาบาลเมืองกับพญารามหลังการสวรรคตของพระมหาธรรมราชาที่ 3 (ไสลือไทย) ใน พ.ศ.1962 ทำให้สมเด็จพระนครินทราธิราช (เจ้านครอินทร์หรือพระอินทราชาธิราช) แห่งกรุงศรีอยุธยาได้โอกาสเข้ามาแทรกแซงการเมืองภายในราชสำนักสุโขทัยและเสด็จมาจนถึงเมืองพระบาง

ต่อมาใน พ.ศ.2006 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก แล้วผนวกอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา (กรมวิชาการ, 2543, หน้า 129) จึงทำให้เมืองพระบางอยู่ภายใต้การปกครองของราชสำนักกรุงศรีอยุธยาอย่างชัดเจน และถูกเปลี่ยนชื่อเมืองใหม่เป็นเมืองนครสวรรค์ มีสถานะเป็นหัวเมืองชั้นตรี ดังปรากฏในพระไอยการเกาต์ตำแหน่งนาหัวเมือง สมัยอยุธยา

การผนวกรวมอาณาจักรสุโขทัยของราชสำนักกรุงศรีอยุธยา

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่พบในปัจจุบันมีข้อความที่ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเมืองพระบาง (เมืองนครสวรรค์) เป็นหัวเมืองแรก ๆ ที่ราชสำนักกรุงศรีอยุธยาพยายามขยายอำนาจขึ้นมาปกครอง (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 2542, หน้า 212-213) ทั้งนี้คงมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากเมืองพระบางเป็นเมืองที่อยู่ชายขอบทางทิศใต้ของอาณาจักรสุโขทัยต่อแดนกับบ้านเมืองในกรุงศรีอยุธยาตามไปด้วย

ช่วงแรกที่ราชสำนักกรุงศรีอยุธยาขยายอำนาจขึ้นมาได้มีลักษณะเป็นการทำสงครามโดยศูนย์อำนาจรัฐกรุงศรีอยุธยาได้ยกกองทัพมาปราบปรามหรือเข้ายึดบ้านเมืองในเขตอาณาจักรสุโขทัย จากหลักฐานประวัติศาสตร์เห็นได้อย่างชัดเจนว่าราชสำนักกรุงศรีอยุธยาได้พยายามขยายอำนาจขึ้นมามากครั้ง เช่น ใน พ.ศ.1921 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ขึ้นไปตีเมืองชากังราว และใน พ.ศ.1962 หลังการสวรรคตของพระมหาธรรมราชาที่ 3 สมเด็จพระนครินทราธิราชได้เสด็จขึ้นมามีอำนาจถึงเมืองพระบาง (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 2542, หน้า 212-213)

ในพระราชพงศาวดารปรากฏข้อมูลแต่เพียงว่าพระมหาธรรมราชาที่ 2 ต้องออกมาถวายบังคมสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 และพญาบาลเมืองกับพญารามต้องออกมาถวายบังคมสมเด็จพระนครินทราธิราช (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 2542, หน้า 212-213) โดยไม่ปรากฏว่าฝ่ายราชวงศ์พระร่วงมีปฏิกิริยาอื่นใดตอบโต้ แต่ที่น่าสังเกตคือ ภายหลังจากการออกมาถวายบังคมสมเด็จพระนครินทราธิราชของพญาบาลเมืองและพญารามแล้ว สมเด็จพระนครินทราธิราชได้ส่งเจ้าสามพระยา พระราชโอรสมาประทับที่เมืองพิษณุโลก (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, หน้า 218) และต่อมาใน พ.ศ.1981 เจ้าสามพระยาได้เสด็จลงไปครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยาเป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 และพระองค์ได้ส่งสมเด็จพระราเมศวร ซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไปครองเมืองพิษณุโลกเช่นกัน (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 2542, หน้า 214)

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2553, หน้า 62-67) สันนิษฐานว่าสมเด็จพระนครินทราธิราชมีพระราชมารดาเป็นเจ้านายในราชวงศ์พระร่วงแห่งกรุงสุโขทัย และเคยเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร หัวเมืองใหญ่ของอาณาจักรสุโขทัย รวมทั้งทรงมีพระชายาเป็นเจ้าหญิงสุโขทัยด้วย (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2553, หน้า 94) ทำให้เมื่อครั้งพระมหาธรรมราชาที่ 3 เสด็จสวรรคต พญาบาลเมืองกับพญารามได้แย่งกันขึ้นครองราชย์สถานการณ์ภายในกรุงสุโขทัยในครั้งนั้น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับกล่าวตรงกันว่า “เมืองเหนือทั้งปวงเป็นจลาจล” แสดงให้เห็นถึงความวุ่นวายทางการเมืองในราชสำนักสุโขทัยเป็นอย่างมาก จนพระองค์ต้องเสด็จมาระงับความขัดแย้งถึงเมืองพระบาง

ในเอกสารพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2542, หน้า 213) ได้บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับการเสด็จขึ้นมายังเมืองพระบางของสมเด็จพระนครินทราธิราชใน พ.ศ.1962 ไว้ว่า

“ศักราช 781 กุนศก มีข่าวมาว่าพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าฉนวนฤพาน
แลเมืองเหนือทั้งปวงเป็นจลาจล แลจึงเสด็จขึ้นไปถึงเมืองพระบาง ครั้นนั้นพญาบาล
เมืองแลพญารามออกถวายบังคม” ส่วนในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (2542, หน้า 218) ยังได้ขยายความเพิ่มเติมว่า “ศักราช 765
ปีมะแมเบญจศก มีข่าวมาว่าพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าเมืองพิษณุโลกเสด็จสวรรคต
แลเมืองเหนือทั้งปวงเป็นจลาจล จึงเสด็จขึ้นไปถึงเมืองพระบาง พญาบานเมือง
พญาราม ออกมาถวายบังคม...”

ข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาต่างแสดงควมว่าราชสำนักสุโขทัยแตกแยกกัน
เป็นสองฝ่าย คือ พญาบาลเมืองแห่งเมืองพิษณุโลกกับพญารามแห่งเมืองสุโขทัย ต่างคนต่างแย่งกัน
เป็นพระมหาธรรมราชา (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2555, หน้า 43) จนเป็นเหตุให้สมเด็จพระ
พระนครินทราธิราชต้องเสด็จขึ้นไปถึงเมืองพระบาง แล้วทรงไกล่เกลี่ยให้พญาบาลเมืองเป็นกษัตริย์
แห่งกรุงสุโขทัยครองเมืองพิษณุโลกอันเป็นเมืองหลวง และให้พญารามเป็นเจ้าเมืองสุโขทัยอันเป็นเมืองเอก
โดยต่างมีสถานะเป็นประเทศราชขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (ฉบับปลีกหมายเลขทะเบียน 222 2/
ก 104) ระบุว่าในปีเดียวกันพญาบาลเมือง เจ้าเมืองพิษณุโลก ได้ลงมาเฝ้าสมเด็จพระนครินทราธิราชที่
กรุงศรีอยุธยา ครั้นนั้นพญาบาลเมืองได้รับการสถาปนาเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช และได้รับ
พระราชทานเครื่องราชูปโภค พระสุพรรณบัตรและรัตนมาลากลับมายังเมืองพิษณุโลกด้วย (วินัย พงศ์ศรี
เพียร, 2555, หน้า 112-113) ในครั้งนี้คงจะแยกเขตแดนเมืองสุโขทัยกับเมืองพิษณุโลกให้ปกครองเป็นต่าง
อาณาเขตกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 20 ราชสำนักสุโขทัยยอมรับอำนาจของ
กรุงศรีอยุธยา ทำให้กรุงศรีอยุธยาเข้ามาไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทภายในได้ และยังมีอำนาจแต่งตั้งกษัตริย์ของ
กรุงสุโขทัย ตลอดจนจัดแบ่งการปกครองภายในให้แก่อาณาจักรสุโขทัยด้วย (มูลนิธิสมเด็จพระเท
พรัตนราชสุดา, 2555, หน้า 65-66)

ต่อมาราชสำนักกรุงศรีอยุธยามีความพยายามลดทอนอำนาจผู้ปกครองราชวงศ์พระร่วงลง
และพยายามจะรวมดินแดนของราชสำนักสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา หลังสงครามระหว่าง
พระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนา กับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาทำให้เกิดการรวมอาณาจักร
สุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาเข้าด้วยกัน โดยศูนย์อำนาจรัฐได้ย้ายไปอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
ดินแดนที่เคยอยู่ภายใต้ศูนย์อำนาจรัฐสุโขทัยถูกเรียกว่า “หัวเมืองฝ่ายเหนือ” หรือ “เมืองเหนือ”
(ขวัญเมือง จันทโรจณี, 2534, หน้า 7-11)

จากเมืองพระบางสู่เมืองนครสวรรค์: การเมืองเรื่อง “ชื่อเมือง”

ข้อมูลประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่าใน พ.ศ.2006 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก แล้วจึงผนวกรวมอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา การผนวกอาณาจักรสุโขทัยในครั้งนี้คงหมายถึงการมีอำนาจเหนือราชสำนักสุโขทัยและหัวเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรสุโขทัยได้อย่างเบ็ดเสร็จ แต่ก่อนหน้านีกรุงศรีอยุธยาพยายามยึดครองเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้การปกครองของราชสำนักสุโขทัย ดังปรากฏหลักฐานว่า ใน พ.ศ.1972 เมืองพระบางได้อยู่ภายใต้การปกครองของกรุงศรีอยุธยาแล้ว

ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ (2537, หน้า 40) กล่าวถึงเหตุการณ์ในราว พ.ศ.1972 ว่าท่านคัมภีร์ (หรือพระญาณคัมภีร์) กลับมาจากลังกาทางเมืองตะนาวศรี เมื่อมาถึงกรุงศรีอยุธยาก็ได้ขอพระราชทานที่สร้างวัดเพื่ออุปสมบทพระภิกษุในลัทธิลังกาวงศ์ใหม่ แต่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ไม่พระราชทานให้ แล้วนิมนต์พระภิกษุในกรุงศรีอยุธยามาชุมนุมเพื่อถามปัญหาธรรมกับท่านคัมภีร์ ท่านคัมภีร์เกิดความละอายมาขอเจ้าเมืองละโว้ (เมืองลพบุรี) บวชพระภิกษุ แต่เจ้าเมืองละโว้ก็ไม่อนุญาต โดยอ้างว่าเมื่อพระมหากษัตริย์ที่กรุงศรีอยุธยาไม่อนุญาตให้บวช เมืองละโว้ซึ่งอยู่ภายใต้ขอบขัณฑสีมาของกรุงศรีอยุธยาต้องปฏิบัติตาม ต่อมาท่านคัมภีร์ได้มาขอเจ้าเมืองพระบางเพื่อบวชพระภิกษุอีก แต่เจ้าเมืองพระบางไม่อนุญาตเหมือนดังเจ้าเมืองละโว้

จากหลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ใน พ.ศ.1972 เมืองพระบางได้ถูกกรุงศรีอยุธยายึดครองไปจากอาณาจักรสุโขทัยแล้ว จึงทำให้เจ้าเมืองพระบางไม่อนุญาตให้ท่านคัมภีร์บวชพระภิกษุภายในเมืองพระบาง โดยอ้างว่าเมื่อพระมหากษัตริย์ที่กรุงศรีอยุธยาไม่อนุญาตให้บวช เมืองพระบางซึ่งอยู่ภายใต้ขอบขัณฑสีมาของกรุงศรีอยุธยาก็ต้องปฏิบัติตามเช่นเดียวกับเมืองละโว้ (ประเสริฐ ณ นคร, 2549, หน้า 245)

ต่อมา พ.ศ.2006 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก แล้วผนวกอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) และมีความเป็นไปได้ว่าพระราชชนนีของพระองค์ทรงเป็นพระราชธิดาในพระมหารัชมหาราชที่ 3 (ไสสือไทย) (มุลินธิสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา, 2555, หน้า 73) ซึ่งทำให้พระองค์อ้างสิทธิธรรมในการปกครองอาณาจักรสุโขทัยได้ พระองค์พยายามปฏิรูปการปกครองและรวบรวมบ้านเมืองในอาณาจักรสุโขทัยให้เป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาได้ทำให้อำนาจทางการเมืองของผู้นำท้องถิ่นถูกทำลายลงด้วยกฎหมายใหม่ที่พระองค์ออกมาเป็นกฎหมาย

หลังจากครองราชย์ได้ระยะหนึ่ง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็จมาประทับที่เมืองสองแควเพื่อรับศึกพระเจ้าติโลกราชจากอาณาจักรล้านนาที่ยกลงมาช่วยพระยาอุไทยธรรม เชื้อพระวงศ์สุโขทัยที่ปกครองเมืองพิษณุโลก และเกิดความไม่พอใจสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนต้องไปพึ่งพระเจ้าติโลกราช (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2548, หน้า 138-140) สงครามยืดเยื้อตั้งแต่ พ.ศ.1994-2018 จึงยุติลง ในระหว่างที่พระองค์ประทับในเมืองสองแควนั้น ได้มีการเปลี่ยนชื่อเมืองสองแควจาก “สองแคว” มาเป็นชื่อ

“พิชญโลก” (ธีระวัฒน์ แส่นคำ, 2554, หน้า 71) ศรีศักร วัลลิโภดม (2546, หน้า 108) สันนิษฐานว่า การเปลี่ยนชื่อเมืองสองแควนั้น เนื่องจากว่าชื่อ “พิชญโลก” น่าจะเป็นชื่อที่ดูสมศักดิ์ศรีในการเป็นที่ประทับ ของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา และเพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองนี้ตามคติความเชื่อทาง ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หลังจากนั้นชื่อ “พิชญโลก” ก็ได้มีการใช้แทนชื่อ “สองแคว” มาจนถึงปัจจุบัน

ในขณะเดียวกัน ช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการเปลี่ยนชื่อเมืองที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของ อาณาจักรสุโขทัยหลายเมือง เช่น ใน พ.ศ.2017 หลังจากที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสามารถยึดเมือง ศรีสัชนาลัยซึ่งถูกเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองเชียงขึ้นได้จากล้านนา กลับคืนมาเป็นของกรุงศรีอยุธยาจึงได้มีการ เปลี่ยนชื่อเมืองใหม่อีกครั้งหนึ่งว่า “เมืองสวรรคโลก” และได้เรียกชื่อเมืองสวรรคโลกสืบต่อมาช้านานจนถึง สมัยรัตนโกสินทร์ (โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา, 2539, หน้า 175) และพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2553, หน้า 171-191) เสนอว่าเมืองซากังราวซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย สันนิษฐานว่าตั้งอยู่ใน เขตลุ่มแม่น้ำน่านเหนือเมืองพิชญโลก เมืองซากังราวอาจจะเป็นเมืองเดียวกับชุมชนโบราณเมืองพิชัย อำเภพิชัย จังหวัดอุดรดิตถ์ ในปัจจุบัน โดยถูกเปลี่ยนชื่อเมืองจาก “ซากังราว” มาเป็น “พิชัย” หลัง ก่อสร้างกำแพงเมืองเมื่อ พ.ศ.2033 ในปลายสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

นอกจากนี้ อาจมีเมืองอื่นที่ถูกราชสำนักกรุงศรีอยุธยาเปลี่ยนชื่อใหม่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เพื่อให้ชื่อเมืองมีความหมายที่ดี ดังปรากฏชื่อเมืองบางแห่งถูกกล่าวถึงในจารึกสมัยสุโขทัยกับเอกสารสมัย กรุงศรีอยุธยาและระยะหลังเรียกไม่ตรงกัน เช่น เมืองฝางหรือเมืองสวางคบุรีในเขตอำเภอเมืองอุดรดิตถ์ จังหวัดอุดรดิตถ์ (ธีระวัฒน์ แส่นคำ, 2559, หน้า 29-31) เป็นต้น

ในขณะเดียวกัน เมืองพระบางซึ่งเป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งที่ปรากฏชื่อเรียกทั้งในจารึก สมัยสุโขทัยและพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 หลังจากนั้นกลับไม่ปรากฏ การเรียกชื่อเมืองพระบางอีก หากแต่ถูกเปลี่ยนไปเรียกชื่อเมืองพระบางในชื่อใหม่ว่า “เมืองนครสวรรค์”

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (2542, หน้า 249-250) ยังมี ข้อความกล่าวถึงชื่อ “เมืองพระบาง” ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.1962 แต่พอถึงเหตุการณ์การ ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาในคราวสงครามขอช้างเผือกของพระเจ้าบุเรงนองแห่งกรุงหงสาวดีในสมัยสมเด็จพระ มหจักรพรรดิ พ.ศ.2106 กลับมีการกล่าวถึงชื่อ “เมืองนครสวรรค์” ว่าเป็นเมืองที่ถูกพระเจ้าบุเรงนอง ใช้เป็นที่ประชุมทัพที่ยกมาจากกรุงหงสาวดี เมืองเชียงใหม่และเมืองพิชญโลก โดยที่ไม่เรียกชื่อเมือง พระบางอย่างในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ดังนั้น นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา ชื่อ “เมืองพระบาง” จึงค่อย ๆ เลือนหายไปจาก ความทรงจำและเอกสารประวัติศาสตร์ แต่กลับปรากฏชื่อ “เมืองนครสวรรค์” ขึ้นมาแทน ซึ่งแสดงให้เห็น ว่าราชสำนักกรุงศรีอยุธยาได้ทำการเปลี่ยนชื่อเมืองพระบางเป็นเมืองนครสวรรค์ และถูกเรียกเรื่อยมาจนถึง ปัจจุบัน การเปลี่ยนชื่อเมืองพระบางซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดเกี่ยวกับที่มาของชื่อนี้มาใช้ชื่อ “เมืองนครสวรรค์” แทนนั้น มีความเป็นไปได้ว่าราชสำนักกรุงศรีอยุธยาต้องการให้เมืองนี้เป็นเมืองที่มีชื่อ

และความหมายของเมืองสอดคล้องกับชื่อเมืองอื่น ๆ ที่ถูกเปลี่ยนโดยใช้ชื่อที่เป็นมงคล และเมืองที่ถูกเปลี่ยนชื่อใหม่ล้วนแต่เป็นเมืองที่มีบทบาทและความสำคัญทั้งสิ้น

ศักดิ์เมืองเมืองนครสวรรค์ภายใต้การปกครองของกรุงศรีอยุธยา

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาสามารถผนวกเอาอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งได้แล้ว สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงวางหลักการปกครองหัวเมืองในส่วนภูมิภาคให้เป็นแบบเดียวกับ ราชธานี โดยให้แต่ละเมืองใช้วิธีการปกครองฝ่ายพลเรือน คือ มีจตุสดมภ์ ซึ่งประกอบไปด้วยขุนนางฝ่ายเมือง ขุนนางฝ่ายวัง ขุนนางฝ่ายคลัง และขุนนางฝ่ายนาในหัวเมืองนั้น ๆ (ถนอม อานามวัฒน์ และคณะ, 2518, หน้า 288)

ในกฎหมายพระไอยการเกาต์ำแหน่งนาหัวเมือง ฉบับอยุธยาที่ตราขึ้นประมาณ พ.ศ.1997 ซึ่งตราขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ได้ปฏิรูปการปกครองหัวเมืองภายใต้ศูนย์อำนาจรัฐกรุงศรีอยุธยาใหม่หลังจากที่สามารถผนวกเอาบ้านเมืองภายใต้การปกครองของศูนย์อำนาจรัฐสุโขทัยเข้ามาเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือของศูนย์อำนาจรัฐกรุงศรีอยุธยาได้ ในพระไอยการเกาต์ำแหน่งนาหัวเมือง ฉบับอยุธยา ได้ปรากฏชื่อเจ้าเมืองนครสวรรค์ ว่า “ออกญาไกรเพชรรัตนสงคราม รามภักดีอภัยพิริย บรากรมพาหะ ออกญานครสวรรค์ เมืองตรี นา 10000 ขึ้นประแดงจุลาเทพซ้าย” (พระไอยการเกาต์ำแหน่งนาหัวเมือง ฉบับอยุธยา, 2552, หน้า 106)

หลักฐานประวัติศาสตร์ข้างต้นก็จะพบว่า เจ้าเมืองนครสวรรค์มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามที่ “ออกญาไกรเพชรรัตนสงคราม” (หรือพระยาไกรเพชรรัตนสงคราม) ถือศักดินา 10,000 ที่สำคัญคือหลักฐานข้างต้นนี้ได้แสดงศักดิ์ของเมืองนครสวรรค์ด้วยว่าเป็น “หัวเมืองชั้นตรี” ภายใต้การปกครองของกรุงศรีอยุธยา

นอกจากนี้ พระไอยการเกาต์ำแหน่งนาหัวเมือง ฉบับอยุธยา (2552, หน้า 106) ยังระบุราชทินนามตำแหน่งและศักดินาของขุนนางกรมการเมืองที่สำคัญของเมืองนครสวรรค์ว่า ประกอบด้วย

“หลวงยอดเมืองขวาง	ปลัด	นา	1000
ขุนไชยเทพ	ขุนพล	นา	600
ขุนเทียรฆราช	ยุกรบัตร	นา	800
ขุนทนต์บุรี	ขุนเมือง	นา	600”

และเมืองนครสวรรค์ยังมีเมืองขึ้น 1 เมือง คือ เมืองมโนรมย์ ซึ่งมี “ออกพระศรีสิทธิกรรรม์ ออกเมืองมโนรมย์ นา 3000” (พระไอยการเกาต์ำแหน่งนาหัวเมือง ฉบับอยุธยา, 2552, หน้า 106) เป็นเจ้าเมืองอีกด้วย

เมื่อพิจารณาจากการที่เมืองนครสวรรค์มีเมืองมโนรมย์ซึ่งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทางใต้ของเมืองนครสวรรค์เป็นเมืองขึ้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าขอบเขตเมืองและอำนาจการปกครองของเมืองนครสวรรค์

ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นอย่างน้อย น่าจะครอบคลุมชุมชนหมู่บ้านในพื้นที่ราบที่ทอดยาวลงไปทั้งสองฝั่งตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่เขตอำเภอเมืองนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ในปัจจุบัน ลงไปครอบคลุมทั้งเขตอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาทด้วย

เมืองนครสวรรค์กับบทบาทเมืองประชุมพล

เมืองนครสวรรค์เป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งซึ่งตั้งอยู่บนเส้นทางที่เชื่อมต่อหัวเมืองสำคัญในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ เช่น เมืองกำแพงเพชรและเมืองตากในลุ่มแม่น้ำปิง เมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก และเมืองพิชัยในลุ่มแม่น้ำน่าน และเมืองสุโขทัยและเมืองสวรรคโลกในลุ่มแม่น้ำยม กับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจของอาณาจักร เมื่อเกิดสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงหงสาวดีจึงทำให้เมืองนครสวรรค์ได้รับผลกระทบด้วย เนื่องจากว่ากรุงหงสาวดีมักจะยกกองทัพส่วนหนึ่งลงมาจากอาณาจักรล้านนาและทางด่านแม่ละเมา แล้วผ่านเมืองนครสวรรค์ก่อนลงไปตีกรุงศรีอยุธยา

และในที่สุดด้วยความเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนเส้นทางเช่นนี้ก็ทำให้เมืองนครสวรรค์ถูกทิ้งร้างผู้คนส่วนหนึ่งถูกกวาดต้อนไพร่พลลงไปอยู่กรุงศรีอยุธยา บางส่วนก็แตกฉานชานเช่นหนีเข้าป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลจากสงครามในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24

หากพิจารณาจากแผนที่ภูมิศาสตร์ก็จะเห็นได้ว่าเมืองนครสวรรค์เป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมจากกรุงศรีอยุธยาที่สามารถเชื่อมต่อไปยังบ้านเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้อีกหลายทาง ด้วยความที่เมืองนครสวรรค์ตั้งอยู่ติดกับตำแหน่งปากน้ำโพ ซึ่งเป็นจุดบรรจบกันของแม่น้ำปิงกับแม่น้ำน่านดังได้กล่าวมาแล้ว

มองซิเออร์ เดอ ลา ลูแบร์ ซึ่งเป็นอัครราชทูตจากฝรั่งเศสที่เข้ามาเจริญพระราชมิตรไมตรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้กล่าวถึงเมืองนครสวรรค์ว่า

“ที่เมืองนครสวรรค์ เป็นแควร่วมของแม่น้ำสายใหญ่่อีกสายหนึ่งซึ่งไหลมาจากทางเหนือ...ต้นน้ำนี้ไหลผ่านเมืองฟาง แล้วก็เมืองพิชัย พิษณุโลก และพิจิตร แล้วจึงถึงนครสวรรค์ และบรรจบเข้ากับแม่น้ำสายอื่น...เมืองนครสวรรค์นั้นตั้งอยู่กึ่งทางระหว่างเมืองพิษณุโลกหรือปอระเซลูกถึงสยาม (กรุงศรีอยุธยา)” (ลา ลูแบร์, 2552, หน้า 30)

จากหลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นว่าเมืองนครสวรรค์เป็นเมืองที่มีเส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อไปยังเมืองสำคัญ ๆ ได้หลายเมือง ทำให้เมืองนี้เป็นเมืองสำคัญทั้งในด้านเมืองศูนย์การค้าและเมืองทางยุทธศาสตร์การทหาร หลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาาระบุชัดว่า เมืองนครสวรรค์มีฐานะเป็นเมืองชุมพลหรือประชุมพลในประวัติศาสตร์สงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงหงสาวดีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 (สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2528, หน้า 196)

บทบาทของเมืองนครสวรรค์ในฐานะเมืองประชุมพลที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ซึ่งจะกล่าวต่อไปนี้เป็นการประชุมพลของกองทัพกรุงหงสาวดีซึ่งยกลงมาจากทางเหนือเพื่อเข้าตีกรุงศรีอยุธยา ซึ่งปรากฏให้เห็นครั้งแรกในคราวสงครามช้างเผือก พ.ศ.2106

หลังจากที่พระเจ้าบุเรงนองแห่งกรุงหงสาวดียกทัพเข้ามาในเขตกรุงศรีอยุธยาก็ได้เข้าตีเมืองน้อยใหญ่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทำให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชซึ่งขณะนั้นเป็นเจ้าเมืองพิษณุโลกและบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือทุกเมืองได้ยอมสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าบุเรงนอง และได้ยกทัพลงมาตีกรุงศรีอยุธยาด้วย ครั้นนั้นพระเจ้าบุเรงนองได้ตรัสให้มีการประชุมทัพที่เมืองนครสวรรค์ ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารว่า “สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าก็เสด็จออกไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าหงสาวดี สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีตรัสว่า น้องเราไปด้วยเราให้ให้เร่งเตรียมพลให้พร้อมใน 7 วัน สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าก็จัดพล 30,000 มาโดยเสด็จในกองทัพหลวง สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีก็เสด็จยกลงมาประชุมทัพ ณ เมืองนครสวรรค์” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, หน้า 249) ในขณะเดียวกัน กองทัพของพระเจ้าเชียงใหม่ที่ตั้งอยู่เมืองกำแพงเพชรก็ได้ยกลงมาวมกันกับทัพหลวงพระเจ้าบุเรงนองที่เมืองนครสวรรค์เช่นเดียวกัน (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, หน้า 250)

จากเหตุการณ์ในครั้งนี้ จะเห็นได้ว่าเมืองนครสวรรค์ได้ถูกใช้เป็นที่ประชุมทัพของกองทัพพม่าที่ยกมาจาก 2 ทางตามลำแม่น้ำใหญ่สองสายคือ แม่น้ำน่านจากเมืองพิษณุโลกและแม่น้ำปิงจากเมืองกำแพงเพชรที่ไหลมาบรรจบกันที่เมืองนครสวรรค์ ซึ่งแสดงให้เห็นภาพความเป็นชุมทางของเมืองนครสวรรค์ได้อย่างชัดเจนมากขึ้น ครั้นนั้นกองทัพพมามีชัยเหนือกรุงศรีอยุธยา ทำให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิต้องส่งพระรามศวร พระยาจักรี พระสุนทรสงครามและช้างพลายเผือก 4 ช้างให้แก่พระเจ้าบุเรงนอง (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, หน้า 252)

หลังจากนั้น กองทัพพม่าก็ได้ใช้เมืองนครสวรรค์เป็นที่ประชุมพลอย่างสืบเนื่อง โดยเฉพาะในคราวสงครามครั้งสำคัญ ๆ เช่น สงครามเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.2112 ครั้นนั้นทัพหลวงของพระเจ้าหงสาวดี “ออกจากหงสาวดีรอนแรม 25 เวนถึงแดนเมืองกำแพงเพชร เสด็จประทับเกลิงราชพลับพลาชัยราชาอาสน์ จึงดำรัสให้พระเจ้าแปรเป็นนายกองทัพเรือ แล้วพระเจ้าหงสาวดีก็ยกลงมาชุมทั้งทัพบกทัพเรือ ณ เมืองนครสวรรค์” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, หน้า 261)

ภายหลังจากพระเจ้าบุเรงนองเสด็จสวรรคตใน พ.ศ.2124 พระเจ้านันทบุเรงได้ขึ้นครองราชย์ในกรุงหงสาวดีสืบต่อจากพระราชบิดา สงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงหงสาวดีก็หาได้ยุติลงไม่ หากแต่พระเจ้านันทบุเรงก็มีความพยายามส่งกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาหลายครั้ง และยังคงใช้เมืองนครสวรรค์เป็นที่ประชุมพลดังเดิม เช่น ใน พ.ศ.2128 พระเจ้านันทบุเรงก็ “ให้พระยาเชียงแสนถือพล 15,000 ช้างเครื่อง 150 ม้าเครื่อง 1,000 แล้วพระเจ้าเชียงใหม่ก็ยกช้างม้ารีพลทั้งทัพบกทัพเรือออกจากเมืองเชียงใหม่มาชุมพลทั้งปวงในเชียงทอง จึงเคลื่อนทัพนั้นลงมาชุมพลถึงนครสวรรค์” (พระราชพงศาวดาร

กรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, หน้า 291) หรือแม้แต่ในคราวที่พระเจ้านันทบุเรงนำทัพยกมาล้อมกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2129 พระองค์ก็ยกทัพมาจากเมืองกำแพงเพชรผ่านทางเมืองนครสวรรค์ ครั้นนั้นเป็นกองทัพที่ใหญ่มาก (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, หน้า 297)

จากข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจะเห็นได้ว่ากองทัพพม่าได้ใช้เมืองนครสวรรค์เป็นที่ประชุมพลก่อนที่จะยกลงไปตีกรุงศรีอยุธยาโดยตลอด ในขณะที่เดียวกันเมืองนครสวรรค์เองก็คงได้รับผลกระทบบอบช้ำจากการถูกใช้เป็นที่พักพลของกองทัพพม่าไม่น้อย มีความเป็นไปได้ว่าทุกครั้งที่พม่ายกกองทัพมา เจ้าเมือง กรมการเมืองนครสวรรค์คงจะหึงบ้านเรือนออกจากเมืองลงมากรุงศรีอยุธยาบ้าง และหลบหนีเข้าป่าบ้างจำนวนไม่น้อย

ความสำคัญของเมืองนครสวรรค์ในฐานะเมืองประชุมพลได้สิ้นสุดลงหลังจากสงครามในปี พ.ศ.2129 ทั้งนี้มีเหตุปัจจัยมาจากทางด้านพม่าและปัจจัยภายในของกรุงศรีอยุธยาประกอบกัน กล่าวคือ หลังจากที่พระเจ้าบุเรงนองสวรรคตแล้ว พระเจ้านันทบุเรงพระราชโอรสยังคงพยายามยกกองทัพเข้าตีกรุงศรีอยุธยาหลายครั้ง ซึ่งในระยะแรกยังคงเดินทัพเข้ามาทางด้านแม่ละเมาและประชุมพลที่เมืองนครสวรรค์ แต่หลังสงครามใน พ.ศ.2129 ประสบความล้มเหลวและบอบช้ำจนต้องปราชัยไป ทำให้กองทัพพม่าหันกลับมาเดินทัพหลวงทางด้านพระเจดีย์สามองค์ การที่กองทัพพม่าเปลี่ยนเส้นทางเดินทัพมาใช้ทางด้านพระเจดีย์สามองค์เป็นเหตุให้เมืองนครสวรรค์หมดโอกาสถูกใช้เป็นเมืองประชุมพลดังแต่ก่อน (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2528, หน้า 200-201) แต่ก็เป็นโอกาสที่ทำให้เมืองนครสวรรค์ค่อย ๆ ปรับฟื้นตัวหลังจากต้องเผชิญกับภาวะสงครามอย่างต่อเนื่องกว่า 30 ปี

ความร่วงโรยของเมืองนครสวรรค์หลังสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่า

ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 กรุงศรีอยุธยาได้ทำสงครามกับกรุงหงสาวดีซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก พื้นที่เมืองนครสวรรค์นั้นตั้งอยู่บนเส้นทางการเดินทัพ เมืองนครสวรรค์คงได้รับผลกระทบจากสงครามมาโดยตลอดดังได้กล่าวมาแล้ว แต่เหตุการณ์ในช่วงหลังเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 1 พ.ศ.2112 นั้น ทำให้เมืองนครสวรรค์ได้รับผลกระทบอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายการกวาดต้อนไพร่พลในหัวเมืองฝ่ายเหนือลงไปปรับศึกอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา จนนำไปสู่การทิ้งเมืองนครสวรรค์และหัวเมืองฝ่ายเหนือทิ้งปวง

หลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงหลั่งน้ำทักษิโณทกประกาศตัดขาดความสัมพันธ์อย่างสิ้นเชิงกับราชสำนักกรุงหงสาวดีในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช เมื่อวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 6 ปีวอก พ.ศ.2127 ทำให้กรุงศรีอยุธยาต้องทำสงครามกับกรุงหงสาวดีอีกครั้ง ครั้นนั้นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชจึงมีพระราชกำหนดให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชได้ทำการอพยพผู้คนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมดลงสู่กรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (2542, หน้า 287-288) ว่า “มีพระราชกำหนดสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ให้ขึ้นไปเทครัวอพยพชาวเมืองเหนือทิ้งปวง ลงมายังกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชพิตรเป็นเจ้า ตรัสให้ถ้าย้าวและเทครัวอพยพทั้งปวงเมือง พระพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย เมืองพิษย เมืองพิจิตร ลงมายังกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา ตามพระราชกำหนดขึ้นไปนั้นเสร็จ ถึงวันศุกร์เดือน 11 แรม 9 ค่ำ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชพิตรเป็นเจ้าก็เสด็จจากเมืองพระพิษณุโลก ลงมายังพระมหานครศรีอยุธยา”

แม้จะไม่ปรากฏชื่อเมืองนครสวรรค์ในพระราชพงศาวดารตอนนี้ แต่ในครั้งนั้นหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงถูกกวาดต้อนเทครัวลงมากรุงศรีอยุธยาทุกเมือง ดังนั้น เมืองนครสวรรค์น่าจะได้รับผลกระทบและถูกกวาดต้อนเทครัวมาเมืองลงมาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ เนื่องจากปรากฏชื่อ “ขุนเทียนราช” ซึ่งเป็นบรรดาศักดิ์ประจำตำแหน่งยกกระบัตรเมืองนครสวรรค์ ได้เข้าร่วมรับราชการสนองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชอย่างใกล้ชิด หลังจากที่มีการกวาดต้อนเทครัวหัวเมืองฝ่ายเหนือแล้ว โดยเป็นหนึ่งในคณะขุนนางที่เป็นทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักกรุงละแวก (กรุงกัมพูชา) (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, หน้า 288)

ต่อมาใน พ.ศ.2135 หลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จขึ้นครองราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยา ต่อจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชซึ่งเสด็จสวรรคตและได้กระทำยุทธหัตถีมีชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชาแห่งกรุงหงสาวดี ทำให้ราชสำนักกรุงหงสาวดีต้องถอนกำลังออกจากดินแดนของกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงโปรดให้มีการฟื้นฟูบ้านเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นอีกครั้งโดยการส่งขุนนางจากกรุงศรีอยุธยาขึ้นมาเป็นเจ้าเมือง

ราชสำนักกรุงศรีอยุธยามีความต้องการที่จะฟื้นฟูหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นให้เป็นบ้านเป็นเมืองที่มั่นคงดังเช่นแต่ก่อน เพราะหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นพื้นที่ที่มีผู้คนและมีทรัพยากรสำคัญจำนวนมาก รวมทั้งต้องการที่จะให้เมืองเหล่านี้เป็นปราการสำคัญในการป้องกันข้าศึกที่จะเข้าตีกรุงศรีอยุธยา ในพระราชพงศาวดารได้ระบุว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงต้องการบำรุงเมืองฝ่ายเหนือให้เป็นเกียรติยศและให้มั่นคงถาวร

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสว่า ซึ่งเราทิ้งเมืองฝ่ายเหนือเสีย เลิกครัวลงมานั้น ก็หาสิ้นทีเดียวไม่ ครั้นนี้ศึกหงสาวดีก็ถอนกำลังลงแล้ว ถึงมาตรวจจะมีมากก็ไม่เกรงเราจะบำรุงเมืองทั้งนี้ให้เป็นเกียรติยศไว้ตราบเท่ากัลปาวสาน จึงสั่งให้พระยาชัยบูรณ์เป็นเจ้าพระยาสรศรีครองเมืองพิษณุโลก ให้พระเสาวราชไปรักษาเมืองสุโขทัย ให้พระองค์ทองไปรักษาเมืองพิษย ให้หลวงจำไปรักษาเมืองสวรรคโลก บรรดาหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง ก็ให้เจ้าเมืองกรมการแต่งไปเรียกร้องรวบไพร่พล ซึ่งแตกฉานชานเซ็นอยู่ป่าดงนั้น ทุกหัวเมือง” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, หน้า 313)

จากข้อความในพระราชพงศาวดารแสดงให้เห็นว่า แม้จะมีการกวาดต้อนผู้คนอพยพลงไปยังกรุงศรีอยุธยาและเกิดสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงหงสาวดี แต่ชาวหัวเมืองฝ่ายเหนือก็ไม่ได้ลงไปอยู่กรุงศรีอยุธยาทั้งหมด ยังมีชาวเมืองจำนวนมากหลบหนีเข้าไปอยู่ตามป่าดงเอาตัวรอด ในขณะเดียวกัน แม้ไม่ปรากฏชื่อเมืองนครสวรรค์ว่าเป็นเมืองหนึ่งที่ส่งขุนนางใกล้ชิดไปเป็นเจ้าเมือง แต่เมืองนครสวรรค์น่าจะเป็นอีกเมืองหนึ่งในหัวเมืองฝ่ายเหนือที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่อย่างแน่นอน ดังปรากฏชื่อเมืองนครสวรรค์เรื่อยมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย

นอกจากนี้ มีความเป็นไปได้ว่าเจ้าเมืองนครสวรรค์คนใหม่หลังการฟื้นฟูเมืองน่าจะได้ร่วมทำสงครามใกล้ชิดกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชด้วย ดังจะเห็นได้ว่าใน พ.ศ.2141 คราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกทัพไปตีกรุงหงสาวดีนั้น ได้ตรัสให้พระยานครสวรรค์และทัพไพร่พลเมืองนครสวรรค์ไปร่วมทำสงครามด้วย “*ตรัสให้ทัพพระยากำแพงเพชร ทัพพระยาท้ายน้ำ ทัพพระยาเพชรบูรณ์ ทัพพระยานครสวรรค์ ทัพพระยาชัยนาท ไปโดยเสด็จ*” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, หน้า 315)

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เมืองนครสวรรค์ยังคงมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นตรี ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งเป็นการประมวลกฎหมายเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ว่า “*ออกญาไกรเพชรรัตนสงครามรามภักดีพิริยภาพะเมืองนครสวรรค์ เมืองตรี* นา 5000 *ขึ้นประแดงจุลาเทพซ้าย*” (พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง, 2529, หน้า 267)

แม้ว่าศักดิ์ของเมืองนครสวรรค์จะคงเป็นหัวเมืองชั้นตรี แต่ศักดิ์นาของราชทินนาม “ออกญาไกรเพชรรัตนสงคราม” เจ้าเมืองนครสวรรค์ก็ลดลง คือ จากนา 10,000 เหลือเพียงนา 5,000 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบทบาทและความสำคัญของเมืองนครสวรรค์ในทางการเมืองการปกครองลดลงหลังจากการฟื้นฟูหัวเมืองฝ่ายเหนือ พ.ศ.2135 โดยอาจจะเป็นเพียงเมืองชุมทางที่ตั้งอยู่บนทางผ่านระหว่างกรุงศรีอยุธยากับหัวเมืองฝ่ายเหนือเท่านั้น

ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ราชสำนักกรุงอังวะซึ่งรุ่งเรืองขึ้นในดินแดนพม่าแทนที่กรุงหงสาวดีก็มีความพยายามที่จะยกกองทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา โดยใน พ.ศ.2307 พระเจ้ามังระยกทัพมาทางเมืองทวาย เมืองมะริดและเมืองตะนาวศรีก่อน จากนั้นจึงยกทัพมาตีเมืองตามรายทางที่กองทัพจะยกเข้ามา คือ เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูนและหัวเมืองฝ่ายเหนือของกรุงศรีอยุธยาซึ่งประกอบด้วยเมืองพิษณุโลก เมืองสุโขทัยและเมืองสวรรคโลก ส่วนทางตะวันตกก็ตีมาทางเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรี และเมืองธนบุรี (กรมวิชาการ, 2543, หน้า 165)

ครั้งนั้น กองทัพของเนเมียวสีหบดียกทัพบุกทัพเรือจากเมืองกำแพงเพชรลงมาบรรจบกับทัพแนวทวนจอบ กองหน้าที่มาตั้งค่ายอยู่ที่เมืองนครสวรรค์ ก่อนที่จะยกลงมาล้อมกรุงศรีอยุธยา (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (ภาคจบ), 2505, หน้า 269) การมาตั้งค่ายที่เมืองนครสวรรค์ของพม่า

ยอมแสดงให้เห็นว่าเมืองนครสวรรค์ถูกกองทัพกรุงอังวะตีแตกแล้ว ไม่เช่นนั้นคงไม่สามารถที่จะตั้งทัพที่เมืองนครสวรรค์ได้ เจ้าเมืองและขุนนางกรมการเมืองนครสวรรค์อาจพาครอบครัวหนีลงมาเพื่อรับศึกที่กรุงศรีอยุธยา เพียงแต่ไม่ปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดาร ส่วนบรรดาไพร่พลชาวเมืองนครสวรรค์นั้นก็คงหลบหนีการจับกุมของกองทัพกรุงอังวะเข้าไปอยู่ในป่าหรือเดินทางไปยังเมืองอื่นที่ทหารอังวะยังไม่ถึงก็เป็นได้

ต่อมา เมื่อ พ.ศ.2309 กองทัพกรุงอังวะยกเข้าล้อมกรุงศรีอยุธยา และจากความไม่พร้อมที่จะทำสงคราม อันเกิดจากความแตกแยกของกลุ่มขุนนางซึ่งเป็นผู้ควบคุมไพร่ การเสียกำลังคนจากการทำสงครามกับพม่าในครั้งที่แล้ว และจากการที่แต่ละเมืองก็ต้องป้องกันตนเองจากกองทัพพม่าเช่นกัน (กรมวิชาการ, 2543, หน้า 165) ทำให้กองทัพกรุงอังวะสามารถทำลายกำแพงเมืองและเข้ายึดพระนครได้สำเร็จเมื่อวันอังคาร เดือน 5 ขึ้น 9 ค่ำ ปีกุนนพศก พ.ศ.2310 (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, หน้า 452) ราชสำนักกรุงศรีอยุธยาจึงล่มสลายลงตั้งแต่นั้น

จากการเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ทำให้ผู้คนทั้งในพระนครและหัวเมืองต่างแตกฉานซ่านเซ็นกันไปทั่วทุกหัวระแหง บ้างถูกจับเป็นเชลย บ้างบาดเจ็บและล้มตายจากการถูกฆ่าโดยกองทัพพม่า บ้างก็หนีเข้าป่าลึกเพื่อเอาตัวรอด บ้างก็รวมกลุ่มกันเป็นก๊กหรือเป็นชุมนุมเพื่อความปลอดภัย ชาวเมืองนครสวรรค์ก็คงทั้งบ้านเรือนหนีเอาตัวรอดไม่ต่างไปจากไพร่บ้านพลเมืองคนอื่น ๆ

บทสรุป

ภายหลังเมื่อกรุงศรีอยุธยาสามารถผนวกเอาบ้านเมืองในอาณาจักรสุโขทัยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรได้แล้ว จะเห็นได้ว่าเมืองนครสวรรค์ถูกเปลี่ยนชื่อจากชื่อ “เมืองพระบาง” มาเป็น “เมืองนครสวรรค์” และมีการปรับสถานะของเมืองให้เป็นไปตามรูปแบบการปกครองของกรุงศรีอยุธยา โดยมีสถานะเป็นหัวเมืองชั้นตรีของกรุงศรีอยุธยา เจ้าเมืองนครสวรรค์มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามที่ “ออกญาไกรเพชรรัตนสงคราม” และถือเป็นเมืองใหญ่ที่สำคัญอีกเมืองหนึ่งในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

ด้วยความที่เมืองนครสวรรค์ตั้งอยู่บนเส้นทางที่เชื่อมต่อหัวเมืองสำคัญในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือกับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจของอาณาจักร เมื่อเกิดสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงหงสาวดีจึงทำให้เมืองนครสวรรค์ได้รับผลกระทบด้วย เนื่องจากว่ากรุงหงสาวดีมักจะยกกองทัพส่วนหนึ่งลงมาจากอาณาจักรล้านนาและทางด่านแม่ละเมา แล้วผ่านเมืองนครสวรรค์ก่อนลงไปตีกรุงศรีอยุธยา ทำให้เมืองนครสวรรค์ถูกใช้เป็นจุดยุทธศาสตร์ในการประชิดพลของทั้งกองทัพกรุงศรีอยุธยาและกองทัพพม่า เนื่องจากเป็นเมืองชุมทางตั้งอยู่ในจุดที่เป็นเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ จนทำให้เมืองนครสวรรค์ได้รับผลกระทบจากสงครามและมีความรุ่งโรยตามลำดับก่อนที่จะฟื้นตัวได้ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 23

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ. (2543). **ประวัติศาสตร์ไทย: จะเรียนจะสอนกันอย่างไร**. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ.
- ขวัญเมือง จันทโรจณี. (2534). **ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา. (2539). **สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม 2 ผ-ฮ)**. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ชาลวิทย์ เกษตรศิริ. (2548). **อยุธยา: ประวัติศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่”. (2537). ใน ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ด้อยเขียว.
ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง. (หน้า 15-82). กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์.
- ถนอม อานามวัฒน์ และคณะ. (2518). **ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสิ้นอยุธยา**.
กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ธีระวัฒน์ แสงคำ. (2554). **เมืองพิษณุโลก: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองใหญ่ภายใต้โครงสร้าง
อำนาจรัฐแบบจารีต**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. (2559). **เมืองฝาง: เมืองชุมทางการค้าและคมนาคมระหว่างรัฐ. มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์**.
33(1), หน้า 23-45.
- ประเสริฐ ณ นคร. (2549). **ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด: รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของ
ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พระรัตนปัญญาเถระ. (2515). **แสง มณีบูร (แปล). ชินกาลมาลีปกรณ์**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์งาน
ฉาปนกิจศพนางทองคำ สุวรรณีชกุล 17 มกราคม 2515.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). (2542). **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนา
ภิเษก เล่ม 3**. (หน้า 213-452). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. (2542). ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับ
กาญจนาภิเษก เล่ม 1**. (หน้า 211-233). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรม
ศิลปากร.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาคจบ. (2505). พระนคร: โอเดียนสโตร์.

พระไอยการเก่านั้นนาหัวเมือง ฉบับอยุธยา. (2552). ใน ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พลตรี หม่อมราชวงศ์.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟานฟลีต และผลงานคัดสรร พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี. (หน้า 101-116). กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ใน

พระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.

พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง. (2529). ใน ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166

พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 1. (หน้า 229-271). กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2553). การเมืองในประวัติศาสตร์ ยุคสุโขทัย-อยุธยา พระมหากษัตริย์

กษัตริย์ราช. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน.

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. (2555). นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3.

กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.

ลา ลูแบร์. (2552). สันต์ ท.โกมลบุตร (แปล). จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2555). พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (ฉบับปลีก

หมายเลขทะเบียน 222 2/ก 104). ใน อรพินท์ คำสอน ธิษณา วีรเกียรติสุนทร และศุภการ สิริ

ไพศาล (บรรณาธิการ). 100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 13. (หน้า 49-168). กรุงเทพฯ: ศักดิโสภณการพิมพ์.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). ลุ่มน้ำนาน ประวัติศาสตร์โบราณคดีของพิษณุโลก “เมืองเอกแตก”.

กรุงเทพฯ: มติชน.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2548). กรุงสุโขทัยมาจากไหน? กรุงเทพฯ: มติชน.

สุนทร ชูตินธวานนท์. (2528). นครสวรรค์: เมืองประชุมพลในประวัติศาสตร์สงครามไทยรบพม่าสมัย

อยุธยา. ใน สุภรณ์ โอเจริญ (บรรณาธิการ). นครสวรรค์: รัฐกึ่งกลาง. (หน้า 196-202).

นครสวรรค์: วิทยาลัยครูนครสวรรค์.